

ФОНОСТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВИЯВУ ЕКСПРЕСІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ПРОПОВІДЯХ

У статті досліджено питання щодо використання фоностилістичних засобів у сучасних українських проповідях; виокремлено фоностилістичні засоби, які надають жанру церковно-релігійного красномовства емоційності, експресивності й виразності.

Ключові слова: проповідь, фоностилістичні засоби, емоційність, експресивність.

В статье исследованы вопросы об использовании фоностиллистических средств в современных украинских проповедях; выделены такие фоностиллистические средства, которые придают жанру церковно-религиозного красноречия эмоциональность, экспрессивность и выразительность.

Ключевые слова: проповедь, фоностиллистические средства, эмоциональность, экспрессивность.

In this article the questions about using fonostylistic means in modern Ukrainian sermons are studied; selects such fonostylistic means, which, no doubt, gives this genre of the church-religious eloquence emotionality, expressivity and expressiveness.

Key words: a sermon, fonostylistic means, emotionality, expressivity.

Постановка проблеми. Нині серед населення спостерігається зростання зацікавленості щодо релігійного життя, зокрема до жанрів церковно-релігійного красномовства, серед яких особливе місце посідає проповідь.

Для досягнення комунікативної мети, якнайкращого усвідомлення слухачами (читачами) основних правил християнської віри в сучасних проповідях українські священики використовують різні засоби реалізації експресивності: фонетичні, лексичні, морфологічні, синтаксичні.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідники наголошують на тому, що фонетичні засоби відіграють незначну роль у створенні експресивності. В. Чабаненко зокрема зазначає: «На відміну від експресивних явищ, пов'язаних із нормами словотворення, експресивні явища, які виникають на ґрунті фонетичних (фонетико-орфоепічних) норм сучасної української мови, — нечисленні і менш колоритні в лінгвостилістичному плані» [12, с. 130]. Мовознавець також акцентує увагу на тому, що можливості української фонетики щодо пере-

дачі емотивної експресії зовсім незначні [12, с. 162]. Проте у релігійному стилі, як і в публіцистичному, фонетичні засоби відіграють надзвичайно вагомий роль. Ідеться насамперед про інтонацію, що в енциклопедії «Українська мова» характеризується як «сукупність звукових мовних засобів, завдяки яким передається смисловий, емоційно-експресивний і модальний характер висловлення, комунікативне значення та ситуативна зумовленість, стилістичне забарвлення тексту, індивідуальність виражальних прийомів мовця» [11, с. 210]. Однак, слід зазначити, що інтонація – не власне фонетичний, а фоностилістичний засіб. Зрозуміло, що в писемному мовленні інтонація лише потенційна, однак під час виголошення проповіді вона стає реальним чинником створення експресивності через мелодику мовлення (підвищення й зниження тону голосу у фразі); ритміку (чергування наголошуваних і ненаголошуваних складів); інтенсивність (сила або слабкість видихів, дихання під час творення звуків); темп (швидкість або повільність перебігу мовлення, неоднакові паузи між мовленнєвими відрізками); тембр (індивідуальне звукове забарвлення, якість звучання голосу) [3, с. 137].

Слід зазначити, що в посібниках з гомілетики просодиці приділяється особлива увага. Так, окремим пунктом надаються поради, «Як починати проповідь і якими силами голосу її проводити?», вміщені до розділу «Виголошення проповіді і вплив її на слухача» [6, с. 20], де, зокрема, зауважується, що проповідник повинен використовувати всі свої голосові ресурси, щоб донести проповідь до всіх і кожного: «Під цими ресурсами маються на увазі: і сила голосу, і багатство інтонації, і різноманіття ритму, і сердечність, і задушевність тону» [6, с. 20]. При цьому молодих священиків застерігають від фальшу, награності, штучного піднесення голосу й тону, а закликають до вироблення навичок передачі природності й ширості: «У такому разі ця навичка буде готовим каналом, яким спрямується релігійне натхнення проповідника до серця слухача» [6, с. 20].

На наявності в релігійному стилі ряду специфічних фоностилістичних засобів акцентують увагу О. Климентова, С. Кот, Н. Слухай, Л. Українець та ін. Зокрема Л. Українець зазначає, що у величавому поєднанні естетики звуків і людських почуттів криється секрет особливої експресії, магії Слова Божого [10, с. 29].

Мета статті – виявити емоційну та експресивну забарвленість фоностилістичних засобів у сучасних українських проповідях.

Виклад основного матеріалу. Традиційним фонетичним засобом вираження експресії є звукові повтори. Мовознавці-стилісти ствер-

джують, що повтор, зокрема звуковий, є одним із потужних засобів вираження експресії й емоційно-експресивного впливу на читача [12]. Особливими різновидами звукових повторів є асонанс і алітерація. У зв'язку із цим доречною є думка В. Чабаненка, який зазначає, що насичення тексту приголосним [л] «може створювати відчуття легкості й ідилії, живописати образ щасливої людини, асоціюватися з чистотою, світлом, лагідністю» [12, с. 234]. Очевидно, слід наголосити, що асонанс й алітерація в проповідях використовуються не лише як засоби власне звукової організації тексту, але і як засіб логічного й експресивного виділення окремих мовних одиниць, значення яких відіграє центральну роль у формуванні комунікативної мети проповіді. Крім того, асонанс і алітерація як звукові повтори створюють «... такий надсловесний зміст («понадзміст»), що ніби легко ковзає над текстом і видобувається з контексту. При алітеруванні та асонансуванні враховується той факт, що окремі звуки мови можуть імпонувати певним суб'єктивним психологічним відчуттям людини, викликати у свідомості читача (слухача) яскраві образи й естетично спрямовані асоціації» [12, с. 234].

Зауважимо, що на асонанс як на засіб естетизації релігійного тексту звертав увагу Ф. Прокопович. Алітерація ще в давньогрецькій традиції поцінювалася за достоїнство [5, с. 129]. Завдяки дослідженням О. Журавльова, В. Ковальчук, В. Левицького, Л. Українець та ін. у сучасному мовознавстві усталилася думка про звуки як носії семантичних ознак. Цілком зрозуміло, що здебільшого асонанс і алітерація притаманні художньому мовленню, однак цілком чітко простежуємо їх наявність і в релігійних текстах. Зокрема дослідження українських літургійних молитов, проведене О. Климентовою, «... в цілому продемонструвало тяжіння до частовживаності слів насамперед з голосними а, о, і, и» [5, с. 129]. Аналіз звукової організації Господньої Молитви дозволяє науковцям стверджувати, що вона «... є унікальною завдяки лексемам з фонетичними одиницями, котрі мають власну енергетику, символічне значення і в результаті стають конотаційно вагомими» [10, с. 29]. Про це зокрема свідчить домінування голосних [е], [а], [о]. «Як носії символічних значень «великий», «приємний», «твердий» вони цілком мотивовано формують вокальне тло молитви, тоді як голосний [у] практично відсутній в українському перекладі [5%], оскільки в лінгвостилістиці, і не лише в українській, він вважається голосним похмурої символіки і, за термінологією І. Качуровського, відомого у світі дослідника поетичного звукопису, «... є навіть носієм зла у людині» [10, с. 31]. По-

дібне спостерігаємо і в текстах сучасних проповідей: «Будемо ж **припадати до Неї** зі своїми **щирими** **благаннями**, щоб **Вона**, **Милосердна**, **не залишила нас своїм небесним заступництвом за гріхи наші перед Всеправедним Господом!**» (протопресвітер Семен (Гаук).

За спостереженнями Л. Українець, символізм, емоційність Господньої Молитви створюється й через сполуки приголосних [в], [м], [н], [н'], [й] і уникнення звуків [р] та [р'], що дослідниця пояснює так: «Співвідношення носових консонантів [м] та [н] – [н'] у молитві виявляє чітку закономірність: приголосний [м] тяжіє до кінця складу, а [н] – [н'] – до початку (є 22 такі склади), отже, у цьому контексті виникає звукова конотація, породжена асоціативним співзвуччям із церковним передзвоном» [10, с. 30]. Обмеженість [р], [р'] зумовлена їх артикуляційно-акустичними властивостями, внаслідок чого вони сприймаються як різкі, неприємні, а тому не гармонують із загальною конотацією добра, спокою, упокорення, що моделюється цим текстом. Дослідниця акцентує увагу на експресивній функції звукової організації досліджуваного релігійного тексту, наголошуючи на тому, що: «... звукові характеристики лексичних одиниць молитви створюють конотацію евфонії, позитивних емоцій, світлої, радісної тональності, що межує з почуттям високого й неповторного» [10, с. 31].

Прикладом якісної й кількісної інтенсифікації звуків в українських проповідях можна вважати алітерацію, яка, за В. Чабаненком, «... експресивно передає авторські почуття або викликає певні емоційні реакції в читача» [12, с. 163]: «Смердюче **море** між нами і мисленим **раєм** можемо **переплисти** тільки на човні **покаяння**, на якому є **веслярі** **страху**. Але якщо ці **веслярі** **страху** не володіють **кораблем** **покаяння**, на якому по **морю** світу цього **приходимо** до **Бога**, то **тонемо** в цьому **смердючому морі**» (митрополит Димитрій (Рудюк). У зазначеному уривку з проповіді алітерування звука [р] є експресивним засобом передачі душевного неспокою промовця й джерелом відповідних відчуттів у реципієнтів-вірян. Алітерування сонорного [л] може впливати на вираження почуття любові, що у свою чергу уможливорює експресивність: «Господь любив людей, бо він є Сам **Любов**. **Любов** не **терпить** **самотності**. Тому для Великої **Любові** було важко **відчувати** **хвилини** **Богозалишеності**» (митрополит Димитрій (Рудюк). Наголосимо, що в останньому прикладі 10 уживань звуків [л] і [л'] і лише 1 – звук [р].

Традиційними засобами інтенсифікованого експресивного уявлення сучасних українських проповідей є фонетичні варіанти

старослов'янського походження типу враг, глас, глава, прах, длань, що сугестивно впливають на свідомість реципієнтів. Мовознавці зазначають, що: «всі вони заступають форми ворог, ворожий, голос..., коли треба видобути експресію урочистості, поетичності» [12, с. 65]. У сучасних українських проповідях уживаються такі неповноголосі варіанти, як длань, сладкоспівець, глава та ін.: «Й коли Господь наш на Голготі Простер Свої Пречисті **Длани**, По-рідному в тяжкій скорботі Він плакав: „Лама савахтани!“» (митрополит Іларіон (Огієнко); «Після цього невмілий співець, тільки завдяки небесній допомозі Пречистої, одержав від народу назву **Сладкоспівця**, залишивши для Церкви багато написаних ним натхненних пісень та канонів, які і понині вважаються перлинами нашої богослужбової православної творчості» (протопресвітер Семен (Гаюк); «Проте коли питання торкається нашої Церкви, її **глави**, непорушності канонів і чистоти, ми повинні згадати про Святителя Миколая, якого ми визнаємо і величаємо як „правило віри й образ смирення“» (протоієрей Петро (Дмитрук).

В. Чабаненко зазначає, що традиція вживати фонетичні варіанти старослов'янського походження з метою видобування експресії глибоко вкорінилася в українській мовленнєвій практиці [12, с. 65]. Це твердження стосується не лише неповноголосих форм, а й ряду власних імен, зокрема біблійних, що прийшли до нас разом із християнством у церковнослов'янському звуковому оформленні. Як відомо, значна частина імен, що давалася при хрещенні, із самого початку стала пристосовуватися до живомовної фонетики, унаслідок чого старослов'янське Йоань поступово перейшло в Іван, Данииль – у Данило тощо. Автор наголошує, що такі варіанти «... стилістично диференціювалися, стали стилістично маркованими і якоюсь мірою експресивними» [12, с. 67]. Уважаємо, що можна констатувати про помірну експресивність старослов'янських варіантів імен Стефан, Іаков, Єлена, Іоанн, Гавриїл, Йосиф та ін.: «А пізніше, коли почула Вона радісне благовісткування Архангела **Гавриїла**, то радість від цієї благої вісті не могла бути повною, бо Праведний **Йосиф** ... вагався і боровся з думками ...» (протопресвітер Семен (Гаюк); «...побожна **Єлена** ... твердо вирішила віднайти найдорогоціннішу пам'ятку – св. Хрест, на якому був розп'ятий Господь наш Ісус Христос» (протопресвітер Семен (Гаюк).

Експресивно забарвленими є фонетичні варіанти огонь, огнений (порівняно з нейтральними вогонь, вогняний та ін.): «Сідальний на Утрени в понеділок Святого Духа: «Дух Найсвятіший, **огнем** зій-

шовши сьогодні на Апостолів, жахом наповнив збори людей: коли бо з Апостолом заговорили язиками **огнінними**, кожен почув свою рідну мову» (митрополит Іларіон (Огієнко).

До фонетичних засобів вираження експресії, на нашу думку, також належать архаїзовані фонетичні паралелі свободний / свобідний, які були нормативними у ХІХ – на поч. ХХ ст. – в період становлення української літературної мови. В. Чабаненко підкреслює: «Коли ж літературна лексика остаточно нормалізувалася, названі варіанти витіснилися словом вільний і його експресивною модифікацією вольний і архаїзувалися. Опинившись за межами літературної мови, вони стали піднесено виразними» [12, с. 62]. Подібне спостерігаємо й при використанні паралелі народ / нарід, адже остання теж позначена інгерентною експресивністю й має конотацію урочистості, наближаючись тим самим до розряду експресем-поетизмів: «Як Христос став вільним, так і наш **нарід** стане вільним, коли віритиме в Христа» (отець Петро (Мельничук); «А ангели та люди мають таку можливість, бо Бог дарував їм **свободу**, тобто створив їх **свобідними**» (митрополит Іларіон (Огієнко) та ін.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, фонетичні засоби, зокрема фонетичні варіанти старослов'янського походження (длань, сладкоспівець, глава), старослов'янські варіанти імен (Єлена, Гавриїл, Йосиф), звукові повтори та алітерація як різновид повтору, архаїзовані фонетичні паралелі (свободний / свобідний, народ / нарід) відіграють важливу роль у створенні емоційності й експресивності сучасних українських казань.

У подальших розвідках доцільним вважаємо простежити мовний світ сучасних українських проповідей, зокрема їх емоційно-експресивних засобів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаюк С. (протопресвітер). Проповіді / (протопресвітер) Семен Гаюк // Православний вісник. – 2006. – №7 – 8. – С. 35 – 38.
2. Дмитрук П.С. (протоіерей). Благодатний час Покаяння : Проповіді / (протоіерей) Петро Савович Дмитрук. – Сміла : Д. : АРТ-ПРЕС, 2006. – 317 с.
3. Дудик П.С. Стилїстика української мови : навч. посіб. / П.С. Дудик. – К. : Академія, 2005. – 367 с.
4. Іларіон (митрополит Київський). Навчаймо дітей своїх української мови : Проповіді / (митрополит) Іларіон. – Вінніпег : Віра й культура, 1961. – Ч.ІІ. – 63 с.
5. Климентова О. Повтор як засіб вербальної сугестії в сакральних текстах УПЦ / Олена Климентова // Науковий вісник Чернівецького національ-

- ного університету імені Юрія Федьковича : Слов'янська філологія : [зб. наук. праць / наук. ред. Б.І. Бунчук та ін.]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2010. – Вип.509 – С. 127 – 132.
6. Конспект по гомилетике для III – IV курсов ХДС. – Х. : ХДС, 2004. – 25 с.
 7. Мацько Л.І. Риторика : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 311 с.
 8. Мельничук П. (отець) Недільні проповіді і секрет доброї проповіді / (отець) Петро Мельничук. – Мюнхен, 1955. – 220 с.
 9. Рудюк Д. (митрополит). Проповіді / (митрополит) Дмитрій Рудюк // Православний вісник. – 2009. – №3 – 4. – С. 52 – 57.
 10. Українець Л. Конотаційний потенціал фонетичних одиниць українського перекладу молитви / Людмила Українець // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : Слов'янська філологія : [зб. наук. праць / наук. ред. Б.І. Бунчук та ін.]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2010. – Вип. 506 – 508. – С. 28 – 31.
 11. Українська мова : Енциклопедія / [відпов. ред. М.П. Зяблюк]. – 2-е вид, випр. і доп. – К. : Укр. енцикл., 2004. – 824 с.
 12. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови : [Монографія] / В.А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.